

Saulius Keturakis

Kauno technologijos universitetas

K. Donelaičio g. 73, LT-44029, Kaunas, Lietuva

Tel.: (+370) 652 017 12

El. paštas: saulius.keturakis@ktu.lt

Moksliniai interesai: intermedialus naratyvas, hipertekstas, literatūra ir kinas

PREKĖ, PREKYBA IR PARDUOTUVĖ ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Straipsnyje analizuojama, kaip naujausioje lietuvių literatūroje prekės, prekybos ir parduotuvės diskursai, viena vertus, virsta literatūrinės refleksijos temomis, kita vertus, tam tikromis prasmės struktūromis, suteikiančiomis pavidalus toms kultūrinėms ir egzistencinėms praktikoms, kurios formuojasi prekei kaip tikrovės pavidalui, prekybai kaip santykiui su tikrove bei parduotuvei kaip savotiškam tikrovės žanrui. Nors straipsnyje ir nėra atsekama prekės, prekinio ženklo ir kitų su jais susijusių dalykų lietuvių literatūroje istorija, tačiau labiau iš nuojautos tvirtinama, jog būtent naujausioje lietuvių literatūroje prekė ir su ja susiję reiškiniai gerokai dažniau patenka į literatūros tekstus nei anksčiau. Šiai nuojautai pagrįsti pasitelkiama prekės ir prekybos, kaip tam tikros kultūros modelio, teorija, kuri, pradedant Karlo Marxo darbais, paaiškina meno kūrybos bei recepcijos transformacijas pagal paklausos / pasiūlos jėgas, Vakarų kultūroje ėmusias lemti ir meno procesus nuo XIX a. vidurio. Ši kultūros suprekinimo teorinė šerdis suteikia galimybę apie prekę kaip literatūrinį topą kalbėti ne kaip apie atsitiktinumą, o kaip apie procesą, imtą – kaip rodo Lietuvos rašytojų sąjungos dokumentai – reflektuoti ir diskutuoti dar neturint jokių iliuzijų dėl rinkos ekonomikos XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje, „beprekinėje“ sovietinėje santvarkoje. Šių archyvinių duomenų kombinavimas kartu su naujausios literatūros faktais bei kultūros suprekinimo teorija leidžia apčiuopti lietuvių literatūroje besiformuojantį prekiškumo refleksijos diskursą bei jo pobūdį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: suprekinimo refleksija, kultūros teorija, naujausioji lietuvių literatūra.

Istorinės perspektyvos vietoje

Prekės, parduotuvės, pardavėjo(s) bei meninės kūrybos santykis lietuvių kultūroje prasideda nuo visiško svetimumo vienas kitam. Tai įvyksta iš esmės dėl tyrinėjimuose minimų prekės ir prekybos jungčių su žydais ir dėl to prekybos priskyrimo tam pačiam svetimam pasauliui, kaip ir žydų¹

(Venclauskas 2008: 9). Einant punktyrišku istorinės chronologijos pėdsaku, toliau paminėtinas keturvėjininkų darbas su skaitytoju, juos manifestuose įtikinėjant, kad „menas yra tik viena grandis visoj gamyboj prekių vertybių“ (Janėliūnas 1924: 44). O (ne, jokiais būdais ne baigiasi, o...) tęsiasi šiandien štai tokiomis pusiau ironiškomis

¹ Įdomu, jog prekė ir žydai neišsiskiria nė XX a. pabaigos lietuvių literatūroje. Aido Marčėno eilėraštyje „Šnekančios prekės“ (Marčėnas 1994) pasakotojas,

atsidūręs „šnekančių prekių“ apsuptyje, ištaria „Žydų dievas baisus“ ir kalba tarsi atsidūręs *Išėjimo* knygos dykroje.

Dariaus Pocevičiaus „neperskaityto pranešimo“ 2004 metų konferencijoje „Poezija: tarp magijos ir kasdienybės“ tezėmis apie „VISUOTINAI (išskirta mano – S. K.) priimtą šiuolaikinės visuomenės požiūrį į rašymą, į rašytojus bei poetus“ (Pocevičius 2004). 16-oje tezių nuskamba ir štai tokios: „visos užrašytos idėjos, mintys bei svajonės yra prekės“ ir „rašytojai siekia pinigų bei garbės“. Žvilgtelėjus į literatūros mokslą, atrodo, svarstymus apie romano žanro istoriją lietuvių literatūroje pabaigia Regimanto Tamošaičio pastebėjimas, kad „į mases nutaikyti stori romanai – tai tik dideli žurnalai, kurių galiojimo laikas yra ribotas“ (Tamošaitis 2005).

Problema

Formuluodamas straipsnyje aptariamą problemą, norėčiau pradėti citata iš Rimanto Kmitos eilėraščio „Po spindinčiu kupolu“ (Kmita 2011: 139):

*sėdi ji
kasoje
vos laikosi
dešimt minučių iki vidurnakčio
išsunkta iki paskutinio
vos kvėpuojanti,
nematau, kaip ji kvėpuoja
ir atrodo, kad ji nekvėpuoja
ir man šmėsteli, man pasirodo,
kad jai iš burnos per smakrą teka kraujo
srovelė,
tik vis dar kažkaip iš inercijos
ji sėdi kasoje*

Nors labai drąsu teigti, tačiau galima rizikuoti ir sakyti, kad tai, matyt, pirmasis prekybos centro kasininkei skirtas eilėraštis lietuvių literatūroje². Regis, nieko neįpras-

to – jau nuo keturvėjininkų laikų į mūsų literatūrą įžengia buitinis ir jos gyventojai, kasdienybė. Tačiau lietuviškajame avangarde ji tokia ir lieka – kasdieniška – ir tokiu savo pilkumu greta pakylėtosios kultūros didžiuojasi. Tačiau šiandieninėje lietuvių literatūroje labai dažnai – tiek dažnai, kad tai galima pavadinti dėsningumu – kasdienybė (o ypač tos jos praktikos, kurios susiję su preke ir prekyba) įgauna statusą vietos, kur iš tiesų plėtojasi svarbiausi, fundamentaliausi tikrovės įvykiai.

R. Kmitos eilėraštyje prekybos centro kasininke, regis, atpažįstama kaip šv. Steponas, pirmasis krikščionių kankinys, po melagingų kaltinimų užmėtytas akmenimis. Toliau eilėraštyje (ilgesnėje jo pusėje) – „kruša“ prekių, ilgas jų sąrašas – nuo dantų pastos iki rusiško detektyvo – judančia juosta slenkančių link kasininkės ir tarsi akmenys ją žudančių.

Biblinė scena kažkuriame Lietuvos prekybos centrų? Eilėraštis pateikiamas iš pasakotojo, kuris yra pirkėjas, „svaidantis“ prekes ant link kasininkės judančios juostos perspektyvos. Regis, tokia elementari kasdienė praktika, kaip apsipirkimas, R. Kmitos eilėraštyje atpažįstama kaip budelio ir aukos santykio modelis – poreikis pirkti yra tapatinamas su poreikiu kankinti kitą, priverstą dalyvauti šio poreikio patenkinime.

Tačiau stovinčiam prie kasos pasakotojui šmėstelėjusi analogija, atsiradusi ne dėl vidinio išgyvenimo, o labiau nuobodžiaujant eilėje, neturi tąšos, kuri keistų situacijos dalyvių sąmonę, požiūrius ir vertybes. Pirmiausia gal todėl, kad pasakotojo-pirkėjo

(Klimas 2012: 34), kuriame, regis, pirmą kartą lietuvių literatūroje fatališkas ir keičiantis pagrindinio herojaus sąmonės būseną susitikimas su moterimis įvyksta neidentifikuotoje (toje, su raudonais maišeliais; gal kas atpažins?) miestelio parduotuvėje. Susitikimas tiek sukrečiantis, kad herojus nepajėgia visko nupirkti net turėdamas prekių sąrašą.

² Mėgėjams kolekcionuoti *pirmuosius* tekstus galima pasiūlyti Karolio Klimo apsakymą „Juliana“

mintyse šmėstelėjęs pojūtis, jog tai „kažkur matyta“ (mat šv. Stepono alegorija atsiranda dėl išvakarėse galerijoje matyto paveikslo) nėra autentiškas, tik pasiskolintas iš kultūros vaizdinių kolekcijos. Tariama kankinė yra ir kasininkė – kaip sako pasakotojas, jos čia tiesiog nėra, tarsi pinigų imančios rankos nebūtų jos.

Neautentiškumas neleidžia pasikartoti biblinei situacijai – sakralumas nėra kopijuojamas ir dauginamas, poetiniame tekste prieš skaitytojo sąmonę praslenka tik jo kultūriniai šešėliai. Ir vis dėlto lieka pojūtis, kad būta taip arti, kad trūko tiek nedaug, dar vos vos – ir „būtų pavykę“, galėtume prekybos centro kasininkę regėti greta šv. Stepono. Šis „vos vos nepavyko“ pojūtis verčia kalbėti apie naują lietuvių literatūros santykį su daiktu, su jo kaip prekės statusu ir pakitusį tarpasmeninių santykių interpretavimą, jame įžiūrint to, ką būtų galima pavadinti prekyba, požymių.

Štai tokia problema – daiktas, prekė ir prekyba. Apie ką čia kalba? Neišvengsime ekskurso po kultūros teoriją.

Kultūros suprekinimas

Prekės kaip visą kapitalizmo kultūrą keičiančio veiksnio teorija siejama su Karlo Marxo kapitalizmo tyrinėjimais. Būtent jis vienas pirmųjų pastebi, jog greta romantinės genijaus įkvėpimui tepaklūstančios, unikalios ir niekaip nepakartojamos kultūros yra visiškai kitokio pobūdžio ne meno kūriniai, lengvai dauginami, kopijuojami kasdienybės daiktai – prekės, kurios siekia savo buvimo logiką primesti visam kultūros diskursui, jį *suprekinti*. Tačiau iš karto reikia pasakyti, jog nors K. Marxas yra pirmasis teoretikas, pastebėjęs, kad kapitalizmo sąlygomis meno kūrinys vis labiau supanašėja su preke, vis dėlto prekės ypatumus meno kūrinio atžvilgiu jis apibrėžia kaip svetimus ir primetamus iš išorės (Marx 1969: 70).

Nepaisant požiūrio į prekę kaip į universalaus kapitalizmo visuomenės modelį, K. Marxas meną matė kaip vis dar visiškai priešišką tam, kas yra suprekinimas, pirmiausia pasižymintis socialiniu reprodukuojamumu (Marx, Engels 1989: 257). Jo manymu, individualaus kūrybiškumo pasekoje atsiradę kūriniai įgyja iš esmės tik atsitiktinę, iracionalią vertę, nes jie atsiranda iš prigimties realizacijos, o ne iš reprodukuojamumu pasižyminčios gamybos. 1865 m. K. Marxas užsakomųjų tekstų rašytoją priešpastato tikram poetui, nes pastarasis yra tarsi „šilkverpis, gaminantis šilką“ – dėl savo prigimties negalintis kitaip (Marx 1969: 67). Dėl šios priežasties, kaip pastebi K. Marxas, grynoji meninė kūryba niekada negali būti visiškai suprekinama, nebent suprekinimas gali paliesti tik išorinius meno kūrinio funkcionavimo aspektus (Marx, Engels 1989: 385–386). Kita vertus, prekėje K. Marxas matė visus įmanomus objektyviosios tikrovės pavidalus, taip pat jų subjektyvumo kapitalistinėje visuomenėje atitikmenis (Lukacs 1997: 257). Tad prekė, K. Marxo požiūriu, iš esmės gali tapti bet kokio buvimo tokioje visuomenėje išraiška (Ten pat: 259). Vis dėlto paskutinis žingsnis nėra žengiamas ir K. Marxas palieka meną kaip nesocialią nesuprekinto santykio su tikrove galimybę – tai izoliuoto subjekto nepraktinis, o estetinis santykis su tikrove (Ten pat: 341).

Svarstydamas prekės ypatybes, K. Marxas pirmiausia pastebi, kad daiktas-prekė pasižymi visiškai kitokiomis ypatybėmis, nei meno kūrinys. Svarbiausia prekės ypatybė yra ta, kad prekė yra socialiai pakartojamas, reprodukuojamas produktas, kuris matuojamas ne estetikos, o vartojimo verte. Būtent dėl pastarojo aspekto viską galima vadinti preke, jei to vertė atsiranda dėl socialinio pripažinimo, paklausos, o ne dėl

kokių nors tam daiktui būdingų ypatybių. Šio reiškinių iliustracija galėtų būti bestselerio fenomenas literatūroje – parduotų egzempliorių kiekis tarsi sukuria kūriniui reputaciją, jog jį būtina perskaityti, nes jį jau visi perskaitė.

Nors K. Marxas dar matė tam tikrų meno praktikų „iš prigimties“ nesuprekinimo galimybę, tačiau vėlesniuose kapitalizmo kultūros svarstymuose prekės – pirmiausia reprodukuojamumo – logikai pradeda paklusti visas vakarietiškas kultūrinis diskursas. Theodoro Adorno esė „Zur gesellschaftlichen Lage der Musik“ parodo, kaip K. Marxo įžvalgos dėl prekės tapimo visų kapitalistinės visuomenės sričių modeliu tampa meno socializacijos sąlyga ir tuo pat metu meno sunaikinimo prielaida (Adorno 1932: 17). Panašios išvados prieina ir vokiečių rašytojas Bertoltas Brechtas, atlikęs savo „socialinį eksperimentą“ (Brecht 1967: 142). B. Brechto manymu, prekės logika meną visiškai susieja su auditorija, rašytojas (kaip ir bet kuris menininkas) daugiau neužsiima saviraiška, tik realizuoja paklausą. K. Marxo nuo suprekinimo autonomiją dar išsauganti meno kūryba „iš prigimties“ čia jau pilnai priklausanči nuo paklausos-pasiūlos santykio.

Buvo pastebėta, jog toks prekės ir prekiškumo įsiveržimas į kultūros sistemą neišvengiamai ją pakeitė. B. Brechtas tvirtino, kad meno suprekinimas sunaikina autoriaus saviraiškos estetiką, meno kūrybą paverčia kolektyvine pedagogine disciplina. Jis sakė, jog kūriniui perėmus prekės požymius visiškai išnyksta tai, ką būtų galima pavadinti autoriaus / auditorijos perskyra, nepriklausymu vienas nuo kito. Šiame konstatavime galima pajusti tam tikrą liūdesį ir nostalgiją „seniesiems“ laikams, kai autorius galėjo nesukti galvos apie skaitytoją, domėtis tik savo dvasios

interesais. Tačiau savo esė „Fünf Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit“ (Brecht 1959: 35) B. Brechtas pripažįsta: nebegalima tiesiog tiesą rašyti, tiesą būtina rašyti kažkam (*jemandem schreiben*). Kitaip sakant, literatūros kūrinys pradeda paklusti tam tikriems skaitytojų auditorijos interesams, taip pat literatūros kūrinio ir jo skaitytojo santykiai panašėja į prekės elgseną rinkoje. Kaip sako B. Brechtas, menas turi būti suvaldytas (*handhabbar*), atitikti poreikius, būti tarsi įrankis (1959: 31).

Svarstant kultūros ir žmogaus gyvenamosios tikrovės suprekinimą bene dažniausiai cituojamas vokiečių filosofas Walteris Benjaminas pastebėjo, jog nuo XIX amžiaus modernaus Vakarų žmogaus žvilgsnis į tikrovę pakinta, jis nustoja ieškoti po regimybe slypinčios prasmės, jo žvilgsnis sustoja ties daikto paviršiumi. Svarbu ir prasminga tampa ne tai, ką vienas ar kitas daiktas reiškia, ką jis simbolizuoja ar koku kitoku būdu nurodo, bet jis pats – „tarsi vaikų žaidime“ (Benjamin 1991a: 277). W. Benjaminas sako, kad daiktas emancipavosi – jis tapo nepriklausomas nuo prievolės mums padėti gyventi, būti naudingu ir atlikti kokią pagalbines kasdienos funkciją (Benjamin 1991b: 693).

W. Benjaminas šį pakitusį pasaulį mato kaip ne žmogaus pasaulį (Wohlfahrt 1978: 16). Tai daikto, prekės pasaulis. O kadangi prekės vertė priklauso nuo kolektyvinio, socialaus vertinimo, šiame pasaulyje net ir tai, kas, regis, yra labai individualu – patirtis – dėl unifikuojančio technikos poveikio virsta socialiniu konstruktui. Todėl W. Benjaminui atrodė, kad prekės logikai paklūstančioje kultūroje patirtis imama valdyti, ji virsta iš asmeninės kolektyvine. Pakinta ir pačios kultūros tikslai – vietoje romantinio išskirtinumo orientyro atsiranda naujas, prekės reprodukuojamumo nulemtas

kultūros tikslas gaminti „panašius“. Vis dėlto W. Benjaminas pačios patirties sąvokos neatsisako, tačiau paskelbia, jog reikia iš esmės naujos jos koncepcijos ir teorijos (Benjamin 1991c: 57). Šiame naujosios patirties teorijos projekte W. Benjaminas išskyrė du dėmenis – absoliučiai subjektyvų ir nekomunikuojamą išgyvenimą bei komunikacijos sraute dalyvaujančią informaciją, kuri neturi nieko bendro su asmeniu (Benjamin 1991d: 438). Būtent tokia, pasak W. Benjaminio, yra dualistinė modernio kultūros struktūra.

Ispanų filosofas J. Ortega y Gassetas esė „Meditación de la técnica“ XX amžiaus kultūrą yra apibrėžęs kaip tinklą, galimybes („pretenzijas“) tapti kažkuo verčiantį daiktais, kultūriškai reikšmingais reiškiniais (Gasset 1939: 157). Kultūra yra tarsi fabrikas, kuriame kuo ilgiau būna daiktas, tuo intensyvesniu įspūdžių ir sampratų tinklu mes jį apgaubiamė. Tokioje kultūroje prekė patiriama kaip vis labiau sudvasinta. Prie to prisideda daugybė visokių kultūros „prasmės darymo mechanizmų“, tokių, kaip literatūra, kurios viena iš kultūrinių funkcijų yra „atkoduoti“, paaiškinti tikrovę, sukurti tai, ką būtų galima pavadinti daikto tapatybe, daikto prasme, bent jos pėdsaku – savotišku „pažadu“, jog juo sekant galima ateiti ir iki reikšmingesnių dalykų. Prekės, atsiradę literatūros tekste – tai reikšmės daiktiškosioms tikrovės detalėms suteikimo procesas, daiktų „patalpinimas“ į poetinį tekstą, tarsi tikintis, jog taip jie savaime įgis ne tik praktinę, bet ir socialinę reikšmę bei „prakalbės“.

**„[...] nėra eilėraščio formų,
kurias mes dar galėtumėm atrasti“**

Sovietinėje Lietuvoje būta iki šiol neaptarintų neviešų kalbų apie meno suprekinimą, kuriose buvo svarstoma, ar menas turėtų eiti

paskui paklausą – skaitytojo norus, ar vis dėlto menas turėtų išlaikyti savo autonomiją ir skaitytojui reikėtų prie jos taikytis. 1984 metų Lietuvos Rašytojų sąjungos valdybos plenumo protokoluose (LRSP 1984) užfiksuota diskusija netikėtai atliepia ankstesniame šio straipsnio skyrelyje išdėstytoms kultūros teoretikų idėjoms apie prekiškumo skverbimąsi į literatūrinių tekstų genezę bei pasekmes.

Iš Lietuvos Rašytojų sąjungos protokolų sunku pasakyti, kas tapo tiesiogine šios diskusijos priežastimi. Minimi du įvykiai – 1984 metais vykusį rašytojų / skaitytojų diskusiją *Literatūroje ir mene* „Poezija, skaitytojas, dabartis“, skirta fundamentalių literatūros orientyrų problemai – jie turėtų sutapti su skaitytojų lūkesčiais ar būti autonomiškais? Kita daug karštų ginčų sukėlusį publikacija – poeto Marcelijaus Martinaičio straipsnis „Aukštyn, į žodžių kalnus?..“ tų pačių metų *Literatūroje ir mene*. Jame M. Martinaitis išdėsto rašytojo ir skaitytojo tarpusavio ryšių, lietuvių poezijos apskritai krizės panoramą, kurios viena svarbiausių priežasčių, pasak poeto, tapo slapstymasis nuo skaitytojo už savo paties – literato – nugaros.

Labai kategoriškai prieš bet kokią literatūros orientavimąsi į vartotoją-skaitytoją diskusijoje pasisakęs Vytautas Rubavičius. Jo manymu, „[...] poezija sukasi meno dirbinių vartojimo sferoje. Poezija kaip ir bet kokia meno prekė yra parduodama ir perkama. Tai faktas ir iš jo reikia padaryti paprastą, nors ir skaudžią išvadą – šiuo metu mes imame vis labiau kreipti dėmesį į rinkos poreikius, o rinka vis labiau ima reikalauti, jog menas būtų pritaikytas jai“. Rašytojo manymu, „[...] dalies skaitytojų sąmonėje formuojasi agresyvaus vartotojiškumo nuostata“, drįstama „visu balsu reikalauti, kad didelė meno dalis būtų lengvai suvartojama“ (LRSP 1984: 42–43).

Labai netikėtas šioje diskusijoje buvo Sigito Gedos pasisakymas reaguojant į anksčiau minėtame M. Martinaičio straipsnyje „Aukštyn, į žodžių kalnus?..“ išdėstytas idėjas apie lietuvių poeziją apėmusią krizę (LRSP 1984: 51–52). Į M. Martinaičio įžvalgą, kad skaitytojo juntamą literatūros gyvybę ir aštrumą slopina naujų literatūrinių temų stygius, savo ruožtu nulemtas literatūros institucionalizavimosi – autoritetų, nuopelnų sistemos S. Geda piktaai reagavo, kad „[...] turime pilną teisę nuogaštauti, kad vietinis, vieno komunalinio buto oras nebūtų primetamas visai poezijai...“, jog tokiais svarstymais „[...] poetas nusileidžia iki skaitytojo, kuris čia pat klykia apie nesuprantamą ir nereikalingą poeziją“. Čia pat S. Geda suformuluoja suprekinintos, skaitytojui pataikaujančios lietuvių literatūros poetinės programos receptą, kuriuo, jo manymu, nepelnytai žavėtasi: „truputis buities, truputis filosofijos, truputis poezijos... Ta mažumės nuotaika užkrečiama, tačiau jai atslūgus, neišvengiamas sunkus tuštumos ir kartėlio jausmas“. Būtent tokia literatūra – prekė ir yra, pasak S. Gedos, realizuota M. Martinaičio „Kukučio baladėse“.

Simptomiška, kad diskusija apie literatūros suprekinimą kartais vyko ekonomikos terminais. Valdas Kukulius atkreipė dėmesį į literatūros istorijos dėsninumus, jog „[...] laikas nuo laiko susidaro savotiškas reiškiny, savotiška poetinė perprodukcija“. Būtent dėl šios priežasties, V. Kukulo manymu, Gražinos Cieškaitės, Gintaro Patacko, Antano Jonyno, Almio Grybausko knygos patenkino poezijos atsinaujinimo lūkesčius ir atėjusieji pateko į mūsų dėmesio vakuumą. Tačiau Vlodo Braziūno ir Donaldo Kajoko knygos, nors ir nebuvo prastesnės už anksčiau minėtų autorių knygas, tačiau tokio rezonanso jos nebesukėlė – literatūra jau buvusi persotinta nors ir geros, bet

panašios literatūros. (LRSP 1984: 62) Į diskusijos pabaigą nuskambėjusi savo dvasia labai postmodernistinė tezė, kad „dabar jau nebeatrodo šventvagiškas įsitikinimas, kad nėra eilėraščių formų, kurias mes dar galėtumėm atrasti.“ (Ten pat).

Lietuvos Rašytojų sąjungos valdybos plenumo įvykusioje diskusijoje lietuvių literatūra, atrodė, yra pasiekusi kažkokias savo pačios ribas, tačiau jos sutapo su skaitytojo pajėgumo suprasti literatūrą ribomis. Paklūstant skaitytojo poreikiams literatūra tarsi nustoja vystytis, siekti nuolatinio savęs kaip meno kūrinio nepakartojamumo, unikalumo. Skaitytojas ieško priešingų – atpažįstamų ir pasikartojančių, reprodukuojamų – kūrinių, sukurtų tarsi, pasak S. Gedos, pagal tam tikrą literatūrinių receptų knygą. Reprodukuojamumas lemia pasikartojantį panašumą – daliai diskusijos dalyvių jis atrodė tarsi literatūrą ištikusi krizė, tačiau kai kuriems – sakykime, M. Martinaičiui – literatūros izoliacija nuo skaitytojo atrodė esanti grėsmingesnis procesas.

Sukultūrinta prekė

Kaip matyti iš dar sovietmečiu vykusių diskusijų apie literatūros ribojimą paklausos – skaitytojo – orientyrais, literatūros suprekinimas lemia jos niveliaciją, atsiradusią dėl reprodukuojamumo paklūstant visoms pačioms šabloninėms receptūroms, vengiant meno kūrinio unikalumo dėl galimo komunikacijos su vartotoju grėsmės.

Tačiau kas atsitinka su preke, atsidūrusia literatūros kūrinijje, kaip veikia O. y Gasse-to pastebėtas daikto sureikšminimo kultūros tinkluose mechanizmas? Nepretenduodamas į labai išsamius apibendrinimus, čia bandysiu išryškinti kai kurias šiuolaikinės lietuvių literatūros tendencijas.

Žvilgsnis į poetinius tekstus atskleidžia naujuosius mūsų – tam tikro kultūrinio

arealo – gyventojų vertimo vis panašesniais įrankius. Kaip ir minėtame K. Klimo apsakyme „Juliana“, Ričardo Šileikos eilėraštyje žinomo prekybos tinklo maišelis tampa tapatybės mašina, individus-pirkėjus paverčiančia vienoda, techniškai reprodukuojama mase. Lyrinis subjektas (tiksliau – ironiška moteriškoji jo versija) tampa tik priedėliu prie prekės pakuotės:

*maximos prekių maišelis
lyrinę subjektę
suvienodina
su trečiadienio autobuso
keleivija (Šileika 2011: 283)*

Artūro Valionio eilėraštyje „Goolgota“ aprašomi nauji mūsų išlikimo amžinybėje pavidalai, susiję jau nebe su krikščioniška dorybių ar nuodėmių sistema, bet su mūsų apsipirkimo praktikomis. Vietoje platoniskųjų įrašų sielose paliekame save telemarketingo duomenų masyvuose, šių dienų technologiniame metafizikos atitikmenyje:

*fiksuoja
greičio
matuokliai
Nes
mūsų vardai
liks
iškalti
telemarketingo
išsklotinėse
amžiams (Valionis 2011a: 96)*

Kaip čia neprisiminus dar XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio Algimanto Baltakio eilėraščio „Perforuota poezija“, kuriame – pačioje kompiuterijos aušroje, toli iki „The Matrix“ skaitmeninės distopijos – dar buvo tik nuogaustaujama dėl tradicinių dvasinių vertybių virtimo tik duomenų abstrakcijomis:

Atėjo jaunas, gražus kibernetinis barbaras

Ir sako poetui: „Gana tau žiopsot į mėnulį!

Eilėraščiai – tikslus elektroninis darbas, Išreikštas vienetais ir nuliais, vienetais ir nuliais. (Baltakis 1967)

Simptomiška, kad prekė naujausioje lietuvių literatūroje dažnai įprasminama intertekstualiuose bibliinių motyvų tinkluose. Artūro Valionio eilėraštyje „Dėjà vu“ paskutinės vakarienės scena gretinama su restoraninėmis valgių užsakymo praktikomis. Evangelines patirtis desakralizuoja ir žodyno pokyčiai: pirmasis Kristaus stebuklas – vandens pavertimas vynu – įvardijamas tik standartizuojančiu ir neutraliu „situacijos“ terminu, o simboliniai patiekalai tampa tik užkanda – „maisto produktais“.

*Kai įvyko ta situacija
su vynu ir vandeniu,
ir maisto produktais,
visi susirinke, galim
nujaust, net patikint,
buvo laimingi
Nėr liudijimo, kad kas būtų
prašęs: man prašom balto, tinkamai
atšaldyto, užpraeitų metų
derliaus. Baltas geriau sueis prie
žuvies. Duonos nereiks, galit
nedaugint. Geriau salotų ir vaisių.
(Valionis 2011a)*

Į M. Martinaičio poeziją (eilėraštis „K. b. reklamuoja dantų pastą Colgate“) įsiveržia ne tik žinomas prekinis ženklas, bet ir reklamos kalbėsenos stilistika. Eilėraštis tarsi nutrina ribas tarp literatūros ir reklamos, ima rasti aiškią tapatybę praradusi kalbėjimo maniera, panaši į literatūrą savo unikalių prasminių efektų ieškojimais, o į reklamą – orientacija į vartotoją.

*Valant Colgate dantis,
išnyksta praeitis,*

*ir jūs matot save
tokį, koks esat dabar.*
(Martinaitis 2004: 16)

Reklama visada yra toks kreipinys, kurio pagrindinis tikslas – būti išgirstu. Todėl tokią prie reklamos priartėjusių kalbėjimo manierą (ar reklamos priartėjimą prie literatūros) taip pat galima interpretuoti kaip intensyvių rūpestį teksto ir jo skaitytojo ryšiais. Pravartus šioje situacijoje rašytojo Salmano Rushdie, ilgai dirbusio reklamos agentūrose, liudijimas (Writers and Copywriters: Literature and Advertising 2013): reklama išmokė žiūrėti į rašymą kaip į darbą. Ir, pasak rašytojo, jei po pietų turi ateiti užsakovas, tai iki pietų reikiamas tekstas ir turi būti parašytas. Ir jis klientui turi patikti. Įsiteikimo klientui-skaitytojui praktikos ir su tuo susijusios neišvengiamos sėkmingos receptūros paieškos (plg. anksčiau S. Gedos nuomonę apie „literatūros sėkmės receptūrą“) kūrybą paverčia viena iš prekės reproduktivumo technologijų.

Išvados

Klaida manyti, kad suprekinimas lietuvių literatūrą – ir kaip tema, ir kaip reprodukuojamumu grįsta kalbėsenos stilistika – yra palietęs tik naujausiais laikais. Kaip matyti iš archyvinių duomenų, jau vėlyvajame

sovietmetyje Lietuvos rašytojų sąjungoje buvo diskutuojamos literatūros santykio su skaitytoju-vartotoju, literatūros teksto virtimo preke problemos, teoriškai suformuluotos dar K. Marxo, B. Brechto, T. Adorno, W. Benjamino, O. y Gaseto darbuose. Literatūros persiorientavimas nuo išskirtinumo ir nepakartojamumo standartų į pakartojamos sėkmės receptus iš esmės buvo tapęs viena svarbiausių savotiškos „neviešosios literatūrologijos“ problemų paskutiniajame sovietinės Lietuvos dešimtmetyje, literatūros orientavimąsi į skaitytojo lūkesčius įvardijant kaip literatūrinio teksto krizę. Kai kurių naujausių poetinių tekstų peržiūra parodė, kad, viena vertus, šiandienos lietuvių poezija prekę ir prekybą mėgina paversti savotišku topu, tampančiu modeliu įvairioms santykio su tikrove būsenoms. Kita vertus, apžvelgti literatūriniai tekstai realizuoja prekės įprasminimo kultūroje, sudvasinimo scenarijus, itin akcentuotus O. y Gaseto kultūros teorijoje. Šios dvi tendencijos – pasipriešinimas totaliam prekės pakartojamumui kiek įmanoma literatūrinėmis priemonėmis sustabdant totaliai suprekinotos kultūros savaime suprantamumą ir prekės bei jos diskurso integravimas į dvasinės kultūros procesus – ir yra vienos svarbiausių kalbant apie šių dienų lietuvių literatūros laikyseną prekės atžvilgiu.

Literatūra

ADORNO, T., 1932. *Zur gesellschaftlichen Lage der Musik*. Zeitschrift für Sozialforschung. Leipzig: C. L. Hirschfeld.

BALTAKIS, A., 1967. *Perforuota poezija*. Prieiga <http://www.tekstai.lt/component/content/article/149-baltakis-almigimantas/840-almigimantas-baltakis-keliaujantis-kalnas> [Žiūr. 2014-11-23].

BENJAMIN, W., 1991a. *Passagen-Werk*. Gesammelte Schriften. Bd. 5. 1. Frankfurt / Main: Suhrkamp.

BENJAMIN, W., 1991b. *Der Autor als Produzent*. Gesammelte Schriften. Bd. 2. 2. Frankfurt / Main: Suhrkamp.

BENJAMIN, W., 1991c. *Erfahrung*. Gesammelte Schriften. Bd. 2. 1. Frankfurt / Main: Suhrkamp.

BENJAMIN, W., 1991d. *Der Erzähler*. Gesammelte Schriften. Bd. 2. 2. Frankfurt / Main: Suhrkamp.

- BRECHT, B., 1967. *Der Dreigroschenprozess. Ein soziologisches Experiment. Schriften zur Literatur und Kunst*. Bd. 1. Frankfurt / Main: Suhrkamp.
- BRECHT, B., 1959. *Versuche 20/21 – Mutter Courage und ihre Kinder – Fünf Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit*. Berlin: Aufbau Verlag.
- JANELIŪNAS, O., 1924. Kazio Binkio pavasaris. *Keturi vėjai*, Nr. 1. In: *Tekstai. Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*. Prieiga <http://www.tekstai.lt/index.php/literatriniai-sjdiai/436-keturi-vejai-nr-1/1580-keturi-vejai-nr-1-janeliunas-kazio-binkio-pavasaris.html>. [Žiūr. 2014-11-23].
- GASSET, J. O., 1939. *Ensimismamiento y alteración*. Buenos Aires: Espasa-Calpe.
- KLIMAS, K., 2012. *Juliana. Metai*. Nr. 1.
- KMITA, R., 2011. Po spindinčiu kupolu. In: Sud. M. BUOKAS. *Poetinis Druskininkų ruduo*. Vilnius: Vaga, 367.
- LRSP, 1984. Lietuvos rašytojų sąjungos protokolai. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 34, Ap. 1, B. 895.
- LUKACS, G., 1997. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectic*. Cambridge: MIT Press.
- MARČĖNAS, A., 1994. Metai be žiogo: eilėraščiai. In: *Tekstai. Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*. Prieiga <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/marzenas/metaibez.htm#snekanciosprekes> [Žiūr. 2014-12-09].
- MARTINAITIS, M., 2004. *K. B. įtariamasis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- MARX, K., 1969. *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*. Frankfurt / Main: Neue Kritik.
- MARX, K., ENGELS, F., 1989. *Werke*. Bd. 26.1. Berlin: Dietz.
- POCEVIČIUS, D., 2004. Žodžių pardavėjai. In: *Tekstai. Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*. Prieiga <http://www.tekstai.lt/buvo/news/pardavej.htm> [Žiūr. 2014-12-09].
- ŠILEIKA, R., 2011. elastinga oda. In: Sud. M. BUOKAS. *Poetinis Druskininkų ruduo*. Vilnius: Vaga, 367.
- TAMOŠAITIS, R., 2005. Perkantis žmogus. In: *Tekstai. Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/61-regimantas-tamoaitis-perkantis-mogus> [Žiūr. 2014-12-01].
- VALIONIS, A., 2011a. Dėjà vu. In: *Tekstai. Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*. Prieiga <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6469-arturas-valionis-eilerasciai?catid=656%3A2011-m-nr-4-balandis> [Žiūr. 2014-10-22].
- VALIONIS, A., 2011b. Goolgota. In: *Apytiksliai trys. Eilėraščiai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012.
- VENCLAUSKAS, L., 2008. *Moderniojo lietuviško antisemitizmo genezė ir raida (1883–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- WOHLFAHRT, I., 1978. No-Man's-Land. On Walter Benjamin's Destructive Character. *Diacritics*, Vol. 8, No. 2, 47–65.
- WRITERS AND COPYWRITERS: LITERATURE AND ADVERTISING, 2013. *Interesting Literature. A Library of Literary Interestingness*. Prieiga: <http://interestingliterature.com/2013/07/22/writers-and-copywriters-literature-and-advertising/> [Žiūr. 2014-12-10].

Saulius Keturakis

Kaunas University of Technology, Lithuania

Research interests: intermedial narrative, hyper-text, literature and cinema

COMMODITY, TRADING, AND COMMERCE IN THE CONTEMPORARY LITHUANIAN LITERATURE

Summary

The paper analyses how the discourses of a commodity, trade, and shop become, on the one

hand, the subjects of literary reflection and, on the other hand, the certain structures of meaning that form the existential and cultural practices moulding the commodity into a form of reality, trade as a relationship with reality, and shop as a kind of a reality genre in the modern Lithuanian literature. Although the history of a commodity, trademark, or other related subjects in the Lithuanian literature have not been traced on the paper, it is claimed, more out of the feeling, that a commodity and the phenomena related to it are more likely to appear in the modern literary texts. The feeling is based on

the theory of a commodity and the trade as a model of a certain culture; the theory, starting with the works of Karl Marx, explains the transformations of the art creation and reception in accordance with the demand / supply forces that started to determine the processes of the art in the Western culture from the middle of the nineteenth century. The theoretical core of cultural commodification enables to speak about a commodity as a literary top not as a coincidence, but as a process, which came to be discussed and reflected long

before the market economy in the last decade of the XXth century, in the “non-commodity” Soviet political system, as the documents of the Lithuanian Association for Writers suggest. The combination of the archival data, the facts of the modern literature, and the theory of cultural commodification detects the evolving discourse of commodification reflection and its character in the Lithuanian literature.

KEY WORDS: commodification reflection, theory of culture, the modern Lithuanian literature.

Gauta 2014 12 31

Priimta publikuoti 2015 01 15